

A hőssé válás lehetetlensége

Krúdy Gyula írásművészetéről

■ SÁFRÁNY ATTILA

Szigeti Lajos Sándor szavaival, Krúdy Gyula „különös alakja irodalmunknak.”¹ Írói személyisége ellenáll az egyértelmű besorolásoknak. Ám ez az egyedülállóság nem rokonítható vonások nélküli szikla-magány, épp ellenkezőleg, rendkívüli sokoldalúság jellemzi páratlanul termékeny munkásságát.

Ellentmondásként is fölfoghatjuk ezt a sokszínűséget. A munkásságában kimutatható hatások bőséges folyama az eredetiség hiányának a látszatát kelthetik. Krúdy egyedülállósága abban mutatkozik meg leginkább, hogy műveiben tökéletes összhangban képes egyesíteni a sokszínűséget. Mint egy szövetet, „szálanként kell kibontani” a művei szerkezetét, hogy a maguk összetettségében láthassuk írásművészetét, a hatásoknak, az összefonódásoknak, a stilisztikai elemeknek ezt az egyébiránt kuszának tűnő rengetegét. A Krúdy-mű összetett egység, amely nem engedi meg, hogy valamely összetevőjét kiemeljük, előtérbe állítsuk. Ez föltétlenül eltorzult nézőpontot eredményezne. Zsákcúba jutunk, akkor is, ha írásművészetét valamely korabeli stílusirányzat szellemében kísérjük meg értelmezni. Az érett Krúdy-műveket nem a romantika, a realizmus, az impresszionizmus vagy bármilyen más irányzat szemszögéből kell szemlélünk. A Krúdy-mű értelmezői kulcsa a kiérlelt „krúdys írásművészet”. Erről írja Kemény Gábor: „Krúdy Gyula azok közé az összetéveszthetetlen stílusú írók közé tartozik, akikre néhány mondatukból vagy akár sorukból nyomban ráismerünk.”² Ezt a „krúdys írásművészetet”, stílust kell vonatkozási pontunkká tenni, s abból kiindulva kell értékelnünk a benne mutatózó, hatásokat tükröző sokszínűséget, a realista, romantikus, szürrealista (stb.) vonásokat.

A Szindbád-művek szerzőjének írói munkássága értelmezői fordulatot igényel.

Természetesen a sajátos „krúdys írásművészet” kialakulásáért az írónak keményen meg kellett dolgozni, fiatalkori műveiben még csak zseni formájában van jelen. A fordulópontot, az „írói akmé” elérését nála épp az első Szindbád-művek jelzik. „A »készülődés« időszakát a Szindbád-alteregó megteremtése zárja le. »Szindbád születésével« Krúdy az előkészületek periódusából a megvalósítás szakaszába lép át: megkezdődik első érett írói korszaka” – írja erről Kemény Gábor.³

SZINDBÁD NÉGY ARCA

Szigeti Lajos Sándor a következőképpen csoportosítja Krúdy Gyula alakmáit:⁴

„1911-ben lép színre az a figura, akit megjelenésétől kezdve Krúdy alteregójának nevez az irodalomtörténet. A magányos, szerepjátszó, szerelmi hódításokban életét kereső Szindbád több mint húsz éven át volt Krúdy vissza-visszatérő hőse. Kétféle hasonmással találkozunk. Az egyikben nosztalgikus-ironikus önarcképet, szerzői alteregót rajzol (Szindbád vagy Rezeda Kázmér), a másikban a doppelgänger, a kritikai alteregó néz szembe önmagával (*Asszony-ságok díja*, *A bolondok kvartélyja*), ez a szerepjáték mindig kettős célzatú Krúdynál: vágyakat és félelmeket testesít meg.”

Szindbád, a *Francia kastély* regényhőse tehát egy nosztalgikus-ironikus önarcképet jelenít meg Szigeti szerint. A referencialitást illetően ugyanő így összegezi: „Krúdy Szindbád-novellái is a fikció-»valóság« szembenállásáról beszélnek, azaz a referencialitás érvényesül, de míg Esti Kornél esetében nincs kit (mit) ráértünk a jelölőre, ő ugyanis Kosztolányi hőse, addig Szindbád már eleve az Ezeregyéjszaka meséiből csöppen a magyar irodalomba. Így számolunk vele, mint »hajóssal«, Krúdy hőseivel, és mint alteregóval.”⁵

Szigeti szerint Szindbáddal kapcsolatban egy negyedik szerep is fölmerül: „Az irodalomtörténet számol azzal, hogy Krúdy gyermekkorában Szindbádnak képzelte magát, ezzel belép a »Krúdy mint Szindbád« jelentés is. Hitem szerint ebben az esetben is szerepről beszélhetünk, mint Kosztolányinál is, e szerep jelent kapcsolatot »mű és ember« között.”⁶ A szerepekkel kapcsolatban ugyanaz a helyzet áll fenn, mint amit már a „krúdys írásművészet” kapcsán elmondtunk: a négy szerep összetett egységet alkot, azonnal eltorzult értelmezéshez jutnánk, ha egyetlen szerep keretébe próbálnánk begyömöszölni Szindbád novella- és regényhősi alakját. Vannak, akik a referencialis olvasat mellett szállnak síkra, és Szindbádban magát Krúdyt látják.⁷ s vannak, akik az élettrajzi szemlélet problematikuságára figyelmeztetnek.⁸ Az író maga is tagadta Szindbáddal való azonosíthatóságát. „Nem, kérem, én egyetlen regényemben sem írtam magamról, mert nem tartom elég érdekesnek a személyemet az olvasók érdeklődésére. Szindbád voltaképpen egy vidéki barátom volt, bizonyos S. S., aki nekem dolgozott.”⁹ Ebben az esetben az írónak sem szabad hinnünk, mert – lehetséges, hogy a tudatos megtevesztés szándékával – maga is egysíkú értelmezéssel áll elő a főhőseivel kapcsolatban.

Kívülről látva a négy szerep elválaszthatatlan egységet alkot a Szindbád-alakon belül. Más megállapításra juthatunk, ha belülről próbáljuk vizsgálat alá vetni ugyanezt az alakot. Ebben az esetben már joggal beszélhetünk szerepmegosztásról, amelyben már

a szembenállás strukturális viszonyaira is érdemes odafigyelnünk. Bori Imre éles meglátása egy ilyen benső szembenállásra hívja fel a figyelmet: „Krúdy hőse még emlékezik, alakmása azonban már nem: neki az a feladata, hogy a kiábrándító valósággal nézzen szembe, s mérje, ami az emlékből realitásként megmaradt”.¹⁰

A kívülről látszó egység belső szerepmegosztásra épül.

A SZINDBÁD-TÖRTÉNETEK IDŐFELFOGÁSA

Az ellentétesség központi eleme a Szindbád-alkotásoknak. Állandó feszültség jellemzi e sajátos Krúdy-világot: lángoló vágyakozás és kialudt érzékiség, lelkesedés és közöny, romantikus elragadtatás

és kiábrándító realizmus, hősiesség és gyávaság szerepelnek egymás mellett, de inkább egymásba olvadva. Ezek az ellentétek olyannyira egybeforznak, hogy egy különös, néven nem nevezhető – a nyelv ugyanis nem tud mit kezdeni az egymást kizáró ellentmondásokkal –, csak körülírható, ambivalens elegyet alkotnak, amelyben a hősiesség és a gyávaság, a romantikus elragadtatás és a kiábrándító realizmus (stb.) egy és ugyanaz. Ebből ered a Szindbád-művek egyedülálló, utánozhatatlan hangulatvilága. Olyan élénk ez a hangulati hatás, hogy amiként Bori Imre írja, novelláiban „a világ csak hangulat”-nak tűnik.¹¹ Ugyanez a helyzet a műveiben olvasói elé tárt ellentétes nézőpontokkal kapcsolatban is. „A különböző nézőpontok egyaránt valóságot látnak maguk körül, és Krúdy többnyire nem tesz igazságot közöttük.”¹²

A hangulati telítettség Krúdy novelláiban az emlékezés álomszerű világába vezérli az olvasót. Kemény Gábor állapítja meg az író tízes évekből alkotói korszakával kapcsolatban: „Krúdy a tízes évek közepéig-végéig tartó korszakában némiképp a múlton átszűrve ábrázolja a jelent. Az eseményeket emlékké és hangulattá szublimálja.”¹³ Ez Bergson időfelfogásához és Proust művéhez, *Az eltűnt idő nyomában*-hoz közelíti szövegeit.

„Műveiben – éppúgy, mint Proustnál – az idő öntörvényű regényelemmé rangosodik. Krúdynak témája és anyaga az idő, az elmúlás ténye, múlt és jelen melankolikus, emlékező szembeállítása. Ilyen értelemben valóban „csupa történetiség benne minden”¹⁴, de ahogy ez a „történetiség” megvalósul, az maga a történetiség, pontosabban: a történetiség linearitásának felfüggesztése. Az idő érzékeltetése az idő legyőzésével, múlt és jelen pillanatba-tömöritésével: az idő „megállításaival”. Ám ez az időben való utazás, múltba visszatérés kétszeresen is fantasztikus-irracionalis: „az órák valami olyan időt mutatnak, amilyen idő talán soha sincs” – az emlékezés legyőzi az időt, de azon az áron, hogy megszünteti. Az öregedő Szindbád és hajdani kedvesei (kik valamennyien megőrizték üde nőiességüket!) nem a jelenben találkoznak, nem is múltban: egyszerűen kilépnek az időből, az időn kívül találhatnak egymásra.”¹⁵

Az idő ezen különleges megközelítéséről is elmondható, ami az előbbieken már kifejtést nyert a sajátos krúdys írásművészet és a Szindbád-alakok kapcsán: a pillanatba-hangulatba-emlékkébe sűrített időélményben nem választhatók külön a múlt és a jelen időintervallumai, egymást átfedve nyilatkoznak meg: a múltban a jelen és a jelenben a múlt. Az időelemek ezen összefonódása miatt a Szindbád novellákban megnyilatkozó emlékezés sajátossá válik. Krúdynál az emlékezés nem a szokásos körkörös mozgó folyamat, visszatekintés a jelenből a múltba, és onnan visszatérés a jelenbe. A Szindbád-novellák emlékezésében egybecsúszik múlt és jövő, elmarad a körkörös mozgás a jelen és a múlt között, s éppen ezért az az olvasmányélményünk, mintha megállt volna az idő, vagy ahogy Kemény Gábor kifejtette, mintha kívül kerültünk volna az időn. A következő lényeglátó megállapítás is tőle származik: Krúdy „...tájai lelki tájak is, amelyek a külsőt belsővé, s a belsőt külsővé teszik”.¹⁶ E lelki tájakkal kapcsolatban szintén elmondható, hogy a külső és a belső elválaszthatatlan bennük: az egyikben megnyilatkozik a másik is.

Bori Imre írja: „Krúdy Gyula életművében a »kor hőse« Szindbád, ez a novella- és regényhős, akinek alakja 1911 és 1933 között gyakran felbukkan (elsősorban 1911–1912-ben, 1915-ben, 1924–1925-ben, majd 1929 és 1933 között).”¹⁷ Különös kor volt az első világháborút megelőző időszak Magyarországon. Kemény Gábor szavaival: „Magyarországon a XIX. század sok tekintetben 1914-ig tartott: a világháború egy államforma és egy életforma lassú felbomlását gyorsította fel és tette teljessé.”¹⁸ Erre a korérzésre is érvényesnek tekinthető a Krúdy művei kapcsán fölvezetett sajátos időélmény. Sokan úgy élhették meg a XIX. század elejét, mint egy olyan korszakot, amely – bár a változást követelő progresszív erők előrelépése ösztönöztek – képtelen volt belelépni a maga századába; mintha beleragadtak volna a múltba: mintha a múlt és a jelen egybecsúsztak volna. Ugyanezt az időélményt jelenítik meg a Szindbád novellák. Ezért (is) mondható a kor hőseinek Szindbád.

A szindbádi életérzés a múlt és a jelen egybecsúszásaként írható le: egyrészt **visszavágyódás** a visszahozhatatlanba (a múltba), amely a **idő megállása** miatt valamilyen különös módon mégis itt van

velünk, másrészt **belehelyeződés** a jelenbe, ami viszont folyamatos kudarcélménnyel, a jelen elvesztésének, **az időn kívül kerülésnek** az érzetével jár amiatt, mert a jelen minduntalan visszacsúszik a múltba. A Szindbád-szövegek ezen különös időélményéhez specális érzések kapcsolódnak. A visszavágyódáshoz a nosztalgiaának egy olyan különös válfaja, amely valamilyen módon egy elérhetetlen, időn kívüli dimenzióban mégis magában foglalja a beteljesülést: a vágyott, idealizált múlt visszatértét. A jelenbe való belehelyeződéshez a törekvés különös attitűdje kapcsolódik, amely bár tiszta szívből szeretné elérni a célját, kezdettől fogva tisztában van azzal, hogy ez úgysem sikerülhet. A Szindbád-novellákban, ha egy régi városról vagy egy régi szerepről esik szó, akkor ott nem a belehelyeződés kísérlete, hanem a visszavágyódás hangulata uralkodik. Szindbád ezekben a novellákban felkeresi ifjúkora emlékeit, városokat, nőket, életszerepeket, s ennek következtében mintha megállna az idő, összecsúszna a múlt és a jelen, aminek köszönhetően a maga merengő módján Szindbád gondolataiban újra aktualizálhatja a múltat, újraélheti a város régi hangulatát, a szeretett nővel ápoltság kapcsolat, „ízét”, saját maga, a „fiatal Szindbád” régi életszerepét. Az újraélés természetesen csak az emlékek színterén, a gondolat világában valósulhat meg, nem a valóságban.

A HŐSSÉ VÁLÁS LEHETETLENSÉGE

A Szindbád-történetekről írja Bezeczy Gábor: „Meg lehet úgy is fogalmazni, hogy az elbeszélt történet és a világ egésze között nincs sem színekdochés, rész-egész megfelelés, sem metaforikus, hasonlóságon alapuló összefüggés.”¹⁹ A Szindbád történetek egy más-valóságot hoznak létre. Ezt a más-valóságot nem igazán nevezhetjük fikciónak, annál az oknál fogva, hogy folyamatos törekvésként érzékelhető benne a valóság leírásának a kísérlete, ami azonban sohasem sikerülhet. Ez a sikertelenségre ítéltesség közelíti a Szindbád-történeteket a fikcióhoz.

Ugyanez állapítható meg Szindbáddal mint hőssel kapcsolatban. A Szindbád-alakkal annak az embernek állít emléket Krúdy, aki folyamatosan, tiszta szívvel arra törekszik, hogy klasszikus, regényes hőssé legyen, de akinek ez a próbálkozása eleve kudarcra ítéltetett. Nem lehet hőssé, mert a regényes hős szerepe, a céltudatosan küzdő, törekvő – győző vagy elbukó – ember szerepe már nem játszható abban a világban, amiről Krúdy ír. A magába forduló, önmagával kíméletlenül szembenéző, önmegvalósító hősszerep számára sincs már hely. Krúdy visszaemlékezései nem önmagával való szembenézés, hanem régi önnönmagának az újraélései. Hiányoznak belőlük az önmagán győzedelmeskedő hős vonásai. Krúdy Szindbádja nem ítélkezik sem maga, sem mások fölött, csupáncsak újraél.

A hőssé válás sikertelenségének másik oka a Szindbád alak négyes rétegződése, az én-rétegeknek az elválaszthatatlansága egymástól, s az, hogy ezek az alakok szemben állnak egymással a fikcionalitás és a referencialitás keresztmetszetében. A tisztán fiktív alak Szindbád, mint **Krúdy hőse**. A tisztán referencialis alak Szindbád, mint **Krúdy maga**. A Szindbád mint **hajós**, az Ezeregyéjszaka meséi hősére referencialisan utaló fiktív hős, míg a Szindbád, mint Krúdy **alteregója** magának Krúdynak (a referenciának) a fikciója. A klasszikus hősi vonások az ellentétpárok első tagjaiban mutakozhatnak meg – Szindbádban mint Krúdy hőseben és Szindbádban mint hajósban – ám ellentétpárjaik semlegesítik, elnyomják ezeket a vonásokat. Ezek a Szindbád-alakok referencialisan utalnak Krúdyra, vagy úgy, mint hasonmás, vagy úgy, hogy tény- és élettrajzszerűen őt jelenítik meg. Komolyan kell venni azt, amit Krúdy vallott magáról: „...nem tartom elég érdekesnek a személyemet az olvasók érdeklődésére.”²⁰ Szindbád mint **Krúdy maga** elnyomja Szindbád mint **Krúdy hőse** hősi vonásait. Ugyanígy semlegesíti Szindbád mint **Krúdy alteregója** a Szindbád mint a **hajós** hősi vonásait.

A „krúdys írásművészet” stílusjegyei közül a hőssé válás lehetetlenségét vizsgálva, a romantika és a realizmus együttesen és elválaszthatatlanul jelen lévő hatását kell kihangsúlyoznunk. Szindbádnak klasszikus hősi vonásait a romantikus jegyek hivatottak kifejezni. A romantikus stílusjegyekkel írt történetek azonban rendeltetésszerűen szembekerülnek a realista stílusjegyekkel, amelyek ellenhatással lehetlenné teszi a regényes hős kibontakozását. Az eszményítéssel szembeállítódik a kiábrándító valóság, az érzelemment, lelkes hozzáállással a számító, körülményes viselkedés.

A romantikus és a realisztikus stílusjegyek egymás kioltó együtt szereplése teremti meg azt a sajátos poétikai hátteret, amelyben a Szindbád-alakok az olvasó képzelete elé lépnek.

1 Szigeti Lajos Sándor: Pastiche és palimpszeszt. Új Horizont. XXXI.évf., 2003. 5. sz.

2 Kemény Gábor: Szindbád nyomában. MTA Nyelvtudományi Intézete, Budapest, 1991. 25.

3 Kemény Gábor: i.m. 31.

4 Szigeti Lajos Sándor: i.m.

5 Uo.

6 Uo.

7 Vö. Bori Imre: Krúdy Gyula. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1978. 55-56.

8 Vö. Bezeczy Gábor: Krúdy Gyula: Szindbád. Akkord Kiadó, 2003. 12.

9 Krúdy Gyula: Vallomás. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1963. 146.

10 Bori Imre: i.m. 57.

11 Bori Imre: i.m. 12.

12 Bezeczy Gábor: i.m. 39.

13 Kemény Gábor: i.m. 65.

14 Baránszky Jób László: Tömörkény táji impresszionizmusa. It. 1969. 705.

15 Kemény Gábor: i.m. 65.

16 Kemény Gábor: i.m. 34.

17 Bori Imre: i.m. 53.

18 Kemény Gábor: i.m. 40.

19 Bezeczy Gábor: i.m. 60.

20 Lásd 19. jegyzet.